

Ur *Fjärde internationalen* nr 1/91

Francois Moreau

Trotskij, stalinismen & Sovjetunionen

Följande artikel behandlar Leo Trotskij's ståndpunkter i frågan om Sovjetunionens sociala natur såsom han utvecklade dem under slutet av sin levnad, från 1933-40, och erbjuder en bedömning av Trotskij's analys i ljuset av de senaste femtio årens händelser.

För att lyckas med detta företag måste man övervinna en del svårigheter och undvika fallgropar. Till att börja med omfattar Trotskij's verk inte bara dussintals böcker, utan också hundratals artiklar och tusentals brev, stridsskrifter och intervjuer. En så enorm och mångsidig produktion utspridd på tiotals år lämpar sig alltför väl för skolastiska övningar, d v s att genom att välja ut passande citat, lösryckta ur sina sammanhang, söka "bevisa" en förutbestämd ståndpunkt, vare sig den är till försvar eller fördömande, allt medan man undviker Trotskij's egna motstridiga framställningar.

Likaledes kan man lätt hitta motsägelsefulla framställningar av en upphovsman vars samlade verk fyller hundratals volymer. Som Trotskij själv uttryckte det i *Den permanenta revolutionen* är det lättare att påvisa formella motsägelser i någon annans skrifter då dessa spänner över ett kvarts sekel än att själv lyckas vara sammanhängande i sina egna, må de behandla bara ett enda år. För att undvika detta måste man bemöda sig om att sätta in utvecklingen av Trotskij's tänkande i sitt historiska sammanhang, i förhållande till samtidens debatter och kontroverser. Så har man inte alltid gått till väga.

En annan svårighet springer ur det faktum att Trotskij's verk i vissa länder varit svårtillgängliga under längre tid, antingen det berott på censur eller helt enkelt på avsaknaden av översättningar. Jag har som franskspråkig haft turen att få tillgång till den hitintills mest kompletta utgåvan av Trotskij's verk, tack vare det utmärkta arbete Institut Léon Trotsky i Paris lagt ned. Härav styrks jag i min förhoppning om att jag ska kunna göra ett riktigt, kritiskt och balanserat bokslut över Trotskij's ståndpunkt i frågan om Sovjetunionens sociala natur och den framförhållning som härrörde ur den.

En annan svårighet som är förbunden med ett sådant företag utgörs av det i sig vanskliga att göra en förutsägelse. Den positivistiska kunskapsteorin utgår sedan länge från idén om att en vetenskaplig teori riktigt baseras på dess förmåga att förutsäga händelser. Men detta är mycket enklare att genomföra i den omgivning ett laboratorium kontrollerar än i verkligheten, med dess tusen och miljoner motstridiga tendenser och mot varandra stående krafter. Som marxist uppfattade Trotskij för övrigt verkligheten utifrån den revolutionära ledarens perspektiv, och inte astronomens. Hans ambition var inte bara att förutsäga framtiden, utan också att ingripa i syfte att vrida händelseutvecklingen åt något håll. Trotskij's marxism har inget med den fatalistiska determinismen att göra.

Trotskij's tänkande är främmande även för den rena voluntaristiska subjektivism som vissa velat tillskriva honom. Som marxist hade Trotskij uppfattningen att alla sociala konflikter i sista hand var en frukt av materiella intressen i bred bemärkelse. Historiens gång är varken slumpmässig eller betingad av stora mäns påpassliga framträdande, utan resultatet av klasskonflikternas utveckling. Den revolutionära handlingen kan ändra händelseförloppet endast under förutsättning att den på ett medvetet och organiserat sätt ger uttryck för verkliga sociala förväntningar. En klar förståelse av de befintliga motsättningarna utgör emellertid något av oerhörd betydelse för den revolutionära handlingens effektivitet. I motsats till planeter kan människor varsebli de krafter som styr deras öde och använda dem med avsikten att uppnå vissa givna mål.

Det marxistisk teori enklast kan uppfylla är att förutsäga ett givet samhälles kommande konflikter och deras natur. På basis av existerande motsättningar är detta möjligt också i världsskala. Detta borde utgöra grunden i debatten om Sovjetunionens sociala natur: inte ett sterilt polemiskt ordmärkande kring den ”korrekta” etikett som bör användas, utan en analys av kommande konflikter, de sociala intressen som är i rörelse och således de ståndpunkter ett revolutionärt parti måste ta, om man som utgångspunkt har arbetarklassens intressen. Jag återkommer till detta.

Det visar sig dock mycket enklare att förutsäga givna konflikters utbrott, än att förutsäga deras utgång. Man kan faktiskt hos Karl Marx, Friedrich Engels och V I Lenin finna en rad felaktiga förutsägelser vid sidan av andra som på ett spektakulärt sätt bekräftats. Vad gäller nutida icke-marxistiska författare räcker det med att kasta en blick på deras skrivelser för att upptäcka fullständigt felaktiga förutsägelser. Dessa har emellertid inte rönt samma intresse som de oriktiga förutsägelser marxister gjort sig skyldiga till.

Det är inte bara bristen på fullständig information, utan också de sociala konflikternas natur, som gör förutsägelser svåra. Precis som Trotskij många gånger påpekat skulle det inte finnas några sociala konflikter över huvud taget om vi alltid på förhand kunde avgöra styrkeförhållandena – det svagare lägret skulle ge sig utan kamp för att minska förlusterna. Men den enda adekvata måttstocken på styrkeförhållandena är den som gives av konflikten själv. Detta blir än mer sant om man betänker de ”moraliska faktorernas” avgörande betydelse. Militära specialister vet att en armés styrka till 75 procent utgörs av moralen. Men vad är ”moral” om inte tron på giltigheten i en påbörjad krigsansträngning, och på ledningens styrka, alltså ett samspel mellan flera politiska och sociala faktorer. Och det enda effektiva måttet på dessa faktorer står att finna i den verkliga konflikten.

Den snabba utvecklingen i Sovjetunionen och Östeuropa utgör ytterligare en svårighet. Historien går nu mycket fortare än det akademiska livet. Denna lyckliga omständighet kan tyvärr göra all konjunkturanalys inaktuell innan den hunnit publiceras. Vi kringgår emellertid denna svårighet genom att anamma ett långtidsperspektiv av utvecklingen i Sovjetunionen, i syfte att undersöka och bedöma riktigheten i den begreppsapparat Trotskij utvecklat.

När detta sagts, ska vi nu övergå till Trotskijs analys av Sovjetunionen och dess framtida utveckling.

Det sovjetiska Thermidor

Som Trotskij många gånger påpekat har alla revolutioner efter en tid följts av en period av tillbakagång, den franska revolutionens berömda Thermidor.¹ Revolutionens seger förutsätter verkligen en enastående mobilisering av massorna och den största kraftanspanning, något som naturligtvis inte kan utsträckas till ett permanent tillstånd. En revolutionär våg måste med nödvändighet ebba ut efter hand, vare sig den lyckats eller ej med att störta den gamla ordningen för att upprätta en ny makt.

Trotskij använde en liknande analys av Sovjetunionen efter oktoberrevolutionen. Den revolutionära vågen i efterkrigstidens Europa hade ebbat ut efter 1923. Sovjetunionen

¹ Thermidor var namnet på den elfte månaden i den franska revolutionens kalender. Den nionde thermidor (27 juli) störtades Robespierre och regeringen började gå åt höger på ett sätt som öppnade vägen för Napoleon Bonaparte och den första republikens fall. Trotskij jämförde ofta stalinismens politik med den thermidorianska reaktionen eftersom han menade att dess politik banade vägen för en kapitalistisk kontrarevolution. Fram till 1935 gjorde han jämförelsen med thermidor för att beteckna att ett faktiskt maktskifte från en klass till en annan ägt rum. Som framgår av ovanstående artikel modifierade han senare teorin och använde thermidor för att beskriva en reaktionär utveckling som ägde rum ”inom revolutionens samhälleliga grundvalar” och som därför inte förändrade statens klasskaraktär. /red./

lämnades kvar som enda arbetarstat i världen och tvingades påbörja uppbygget av socialismen under mycket ofördelaktiga objektiva villkor. Dessa förutsättningar stärkte de byråkratiska skikt som redan vuxit fram inom den sovjetiska statsapparaten och som av Lenin redan identifierats som en fruktansvärd fara för revolutionen, kanske den mest fruktansvärda. Det handlar här inte om ondskefulla individer, felaktiga uppfattningar eller misslyckad praktik, utan om de materiella intressena hos ett helt socialt skikt som skaffade sig betydande privilegier tack vare sin ställning i samhället, det man i dag benämner nomenklaturen.

Den kamp Lenin påbörjade mot framväxten av en byråkratisk makt i Sovjetunionen togs upp av Trotskij och vänsteroppositionen inom kommunistpartiet. Från 1923-33 kämpade den trotskistiska vänsteroppositionen för återupprättandet av demokratin inom partiet och för den sovjetiska demokratin som betänkligt beskurits 1921 som en följd av inbördeskriget. Även om Trotskij vid den tiden godkände dessa åtgärder och dessutom fortsättningsvis menade att de var nödvändiga just då, drog han slutsatsen att de otvivelaktigt hade bidragit till byråkratiseringsprocessen.

Till sist upphöjdes dessa ”provisoriska” åtgärder till ett permanent system, även om den direkt dödliga fara som hotade revolutionen 1921 hade avvärjts. Under tiden befäste byråkratin sin ställning och visade sig ovillig att släppa den kontroll den skaffat sig. Undertryckandet av fraktionerna var inte längre någon nödvändighet för sovjetstatens överlevnad, däremot blev det mycket användbart i försvaret av byråkratins ställning i det sovjetiska samhället.

Det är viktigt att poängtera att Trotskijs kritik av byråkratin ganska mycket skilde sig från anarkisternas eller ultra-vänsterns kritik av sovjetsamhället genom att den inte underkastade sig någon på förhand uppjord plan av det ideala samhället.

Vi är inga anarkister. Vi inser att det är nödvändigt med en arbetarregering och att därför en byråkrati under en övergångsperiod är historiskt oundviklig.²

Man måste dock göra en politisk bedömning av graden av uppnådd byråkratisering för att se om detta avspeglar objektiva villkor som ännu inte går att bortse ifrån eller om det är en följd av byråkratins medvetna försvar av sin ställning, i motsättning till objektiva behov. Detta föranledde Trotskij att upprätta en särskilnad mellan byråkratisk deformation – i viss mån oundviklig under givna omständigheter – och den byråkratiska urartningen, d v s bevästandet av en privilegierad byråkrati som försvarar sina egna intressen mot arbetarklassen och resten av samhället, även om det skulle gå så långt att statens överlevnad vore i fara, något som dess politiska uppträdande i praktiken givit prov på.

Vänsteroppositionen fruktade att den marknadsvänliga ekonomiska inriktning som Josef Stalin och Nikolaj Bucharin slagit in på skulle kunna tillintetgöra oktoberrevolutionens landvinningar genom en snabb framväxt av en ny borgarklass befriad från Nepmän, med ett omåttligt skikt rika bönder, kulaker. Allt detta skapade faran för en social kontrarevolution, medan byråkratins strypande av demokrati inom parti och sovjeter kvävde den politiska aktiviteten hos arbetarklassen, den kraft som skulle vara mest benägen att motsätta sig en kontrarevolution. Den stora andel byråkrater som rekryterats ur de privilegierade skikten från före revolutionen och bland politiska motståndare kunde bara förstärka fruktan för en sovjetisk Thermidor, som Trotskij emotsåg i form av ett återupprättande av kapitalismen.

Trotskij menade senare att denna överensstämmelse med Thermidor visat sig vara falsk. I stället för att gå så långt som till ett rent återupprättande av kapitalismen, gjorde den sovjetiska byråkratin en brysk svängning åt vänster 1928, likviderade nepmännen och kulakerna och införde tvångskollektiviseringar på landsbygden. Långt ifrån ett övertagande av

² Léon Trotsky, *La Révolution allemande, 1932, Comment vaincre le fascisme*, Buchet-Chastel, Paris 1972, s 171 [på svenska: [Vad härnäst? Det tyska proletariats ödesfrågor](#)” – Red]

vänsteroppositionens politik, som vissa hävdade, innebar detta en mycket extremare politik, vars pris för det sovjetiska samhället blev högt, speciellt inom jordbruket. Men byråkratin hade gjort sig av med en social kraft som utgjorde en potentiell medtävlare. Dess slag åt höger var inte bara frukten av ett tryck från vänster; de var också ett självförsvar mot hoten från höger. Trotskij skrev i sin Stalin-biografi:

Byråkratin krossade inte arbetarklassens förtrupp, gjorde sig inte kvitt den internationella revolutionens krav och rättfärdigade inte ojämlikhetens filosofi, bara för att kapitulera inför borgarklassen, bli dess tjänare och eventuellt fjärras från maktens redskap.³

Oktoberrevolutionens ofantliga historiska fördel, betraktad som en proletär revolution, är att utmattningen och besvikelserna inte har gynnat klassfienden, bourgeoisien och aristokratin, utan arbetarklassens eget övre skikt och de mellanliggande grupper som är förbundna med den och som har inträtt i den sovjetiska byråkratin.⁴

Trotskij kom fram till detta i sin slutliga analys av Sovjetunionen från 1933, ty den sovjetiska politiken hade, enligt hans uppfattning, överskridit den punkt från vilken ingen återvändo fanns. Enligt honom utgjorde den stalinistiska byråkratins seger en verklig kontrarevolution, dock snarare av politisk än social karaktär. Enligt honom hade byråkratin lyckats undertrycka arbetarklassen och krossa all opposition inom både kommunistpartiet och samhället, åtminstone för tillfället. Detta fick honom att dra slutsatsen att det skulle behövas en ny revolution för att återupprätta den sovjetiska demokratin, eftersom det var svårt att se att byråkratin frivilligt skulle avstå från makten.

Stalins anhängare mottog denna ståndpunkt med en snarast hycklande förtrytelse och påstod att Trotskijs appell om störtandet av byråkratin innebar att göra gemensam sak med Hitler. I Trotskijs ögon gjorde den stalinistiska byråkratins våldsmetoder för att hålla sig kvar vid makten alla andra perspektiv orealistiska. Graden av våld skulle emellertid, som i alla revolutioner, komma att stå i proportion till upprorets styrka å ena sidan, till byråkratins isolering å den andra. I *Den förrådade revolutionen* skrev Trotskij:

I ett läge av energisk massaktion och där tjänstemännens sociala olikheter måste tas med i beräkningen, kan ledarnas motståndskraft vara mycket svagare än vad det kunde tyckas (...) Hur som helst kan inte byråkratin avlägsnas på annat än revolutionär väg och detta blir, som alltid, till priset av färre offer ju mer eftertryckligt och djärvt man tar itu med det.⁵

Denna nya revolution skulle dock inte behöva förändra ägandeförhållandena som ärvts från Oktober. Det skulle således snarare röra sig om en politisk än en social revolution. Här återknöt Trotskij till den åtskillnad Marx gjorde för att skilja den borgerligt sociala revolutionen i Frankrike 1789 från de politiska revolutionerna 1830 och 1848. Detta innebär naturligtvis inte att den politiska revolutionen kommer att sakna social genomslagskraft, inte heller att den blir en palatsrevolution utan massornas deltagande, som vissa kritiker stundtals tycks föreslå. Det innebär att de huvudsakliga anspråken och revolutionens övergripande målsättning kommer att vara av politisk karaktär och inte innebär någon förändring av de grundläggande ägandeförhållandena till produktionsmedlen.

Föreningsrätt, tryckfrihet, avskaffande av enpartisystemet, fria val, oberoende för fackföreningar och massorganisationer, självbestämmande för sovjetrepublikerna som kan utsträckas till självständighet, upphävande av byråkratins privilegier, utrensningar i armén,

³ Léon Trotsky, *Staline*, Editions 10-18, Paris 1979, vol 2, s 297

⁴ Léon Trotsky, "Pourquoi Staline a vaincu l'opposition", 12 november 1935, *Oeuvres*, band 7, Institut Léon Trotsky, Paris 1980, s 101 [på svenska: [Hur besegrade Stalin oppositionen?](#) – Red]

⁵ Léon Trotsky, *la Révolution trahie*, Editions 10-18, Paris 1963, s 289. [Boken finns översatt till svenska *Den förrådade revolutionen*, Bokförlaget Röda Rummet, Stockholm 1983. På marxistarkivet: [Den förrådade revolutionen](#) – Red]

upprättelse för Stalins offer, att ställa skyldiga till kriminella eller korrupta handlingar inför rätta, sådana var de krav Trotskij förväntade sig av den politiska revolutionen, och som han införlivade med *Övergångsprogrammet*⁶ som antogs av Fjärde Internationals grundningskongress [1938]. Dessa punkter finns bland de viktigaste kraven i dag.

Trotskij vidhöll att Sovjetunionen inte på något sätt var ett stabilt socialistiskt land, tvärtemot stalinistiska påståenden, men att det inte heller skulle ha blivit ett kapitalistiskt land under stabiliserad borgerlig dominans. ”Sovjetunionen är ett land som befinner sig i läge mellan kapitalism och socialism”,⁷ skriver han i *Den förrådade revolutionen*. Ett sådant motsägelsefullt och hybridartat styre kunde inte stabilisera sig slutgiltigt; antingen gick det mot socialism genom en demokratins pånyttfödelse eller gick det tillbaka mot kapitalism. Detta var det historiska perspektiv Trotskij lade fram. Enligt min åsikt är detta också dagens alternativ.

Trotskijs övergångskoncept har felaktigt tolkats som en stegvis rörelse mot socialism, trots dess uttalade varning:

...denna definition... riskerar att felaktigt påstå att sovjetregimens enda möjliga övergång i dag skulle vara mot socialism. En återgång till kapitalism förblir helt möjlig.⁸

Enligt Trotskij skulle det slutliga resultatet komma att betingas av världsrevolutionens förlopp och sociala krafter sammanstötningar i själva Sovjetunionen. Segrar för världsrevolutionen skulle givetvis befordra en socialistisk utgång medan en förlängd isolering av Sovjetunionen i slutändan skulle medföra ett kapitalistiskt återupprättande. Men Sovjetunionens öde skulle till sist bestämmas av politiska strider på hemmaplan.

Sovjetunionen under andra världskriget

Trotskij visste naturligtvis med stor visshet att 30-talet hade inneburit en period av reaktion, med nazisternas maktövertagande 1933 som den främsta symbolen. Men fortfarande fanns revolutionära möjligheter inemot 30-talets slut, exemplifierat av den spanska revolutionen och juni 1936 i Frankrike. Bara när dessa revolutionära möjligheter tömts ut drog Trotskij slutsatsen att det andra världskriget var oundvikligt, ty bara segerrika revolutioner hade kunnat hindra det, menade han. Även här lade Trotskij ansvaret för nederlagen hos de kommunistiska partierna under Moskvaskas ledning, med deras prioritet åt Sovjetunionens diplomatiska intressen på bekostnad av revolutionära möjligheter i Väst och Öst, även om segerrika revolutioner mycket mer hade bidragit till att stärka Sovjetunionens internationella ställning än vad osäkra förbindelser med vissa imperialistiska makter i strid med andra skulle ha kunnat göra. Men moskvabyråkratin hade börjat visa misstro mot massrörelser, vars kontroll den inte kunde försäkra sig om, och föredrog att förhandla med etablerade imperialistiska makter, och använde sitt inflytande i andra länders arbetarrörelser som bytesobjekt.⁹

Kriget var 1938 nära förestående. I motsats till alla tomma förhoppningar om att Sovjetunionen genom några kunniga diplomaters manövrerande skulle kunna undslippa kriget, underströk Trotskij att en imperialistisk aggression hade blivit oundviklig, vare sig denna ägde rum före eller efter en första förhandlingsrunda mellan västmakterna, och han anklagade det stalinistiska ledarskapet för att sätta Sovjetunionen i fara i händelse av krig. Den stalinistiska ledningens avsaknad av förberedelse för krig är väl känd. De massiva

⁶ Övergångsprogrammet finns utgivet på svenska på Bokförlaget Röda Rummet, Stockholm 1977. [På marxistarkivet: [Övergångsprogrammet](#) – Red]

⁷ a.a. s 256

⁸ a.a. s 256

⁹ Det finns en uppsjö böcker i detta ämne. Förutom Trotskijs skrifter, bör Fernando Claudins tvåbandsverk *Krisen i den kommunistiska rörelsen*, Barrikaden/Röda Rummet, Surte 1980, nämnas [[Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#) och [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#) – Red].

utrensningarna, den sovjetiska armén och dess högsta kommando utgör faktiskt ett slående exempel på ett byråkratiskt skikts försvar av sin ställning i det sovjetiska samhället på bekostnad av Sovjetunionens chanser att överleva ett krig, av det enda skälet att den militära ledningen i händelse av krig och i ett krisläge kunde ses som en potentiell medtävlare om makten.¹⁰ Byråkratin behövde underdåniga varelser i arméns topp — även om priset var sämre sovjetiskt försvar och ett Sovjetunionen i fara.

Det faktum att kriget närmade sig gjöt nytt liv i debatten inom och i utkanterna av den trotskistiska rörelsen vid den här tiden om vilken hållning man skulle inta; skulle man ta ställning för Sovjetunionen såsom Trotskij menade. En ansenlig minoritet av den trotskistiska rörelsen bekämpade öppet denna ståndpunkt inom Fjärde Internationalen. Trotskijs motståndare menade att Sovjetunionen antingen blivit kapitalistiskt eller en ny form av klassamhälle och att revolutionära marxister som en följd härav måste förhålla sig neutrala i ett krig mellan Sovjetunionen och det nazistiska Tyskland t ex. De slående likheterna mellan Hitlers politiska regim och Stalins vid denna tidpunkt stärkte trovärdigheten i denna ståndpunkt.¹¹

Trotskij stödde även fortsättningsvis idén om att dessa uppenbara likheter dolde två mot varandra stående sociala system, ett byggt på monopolkapital och det andra på statligt ägande av produktionsmedlen, ett arv från en segerrik proletär revolution. Det stod klart för honom att en imperialistisk seger över Sovjetunionen skulle innebära ett stort nederlag för den internationella arbetarklassen. Det den första segerrika proletära revolutionen lyckats genomföra skulle gått om intet, och kostat de sovjetiska massorna mycket.

Ett störtande av den byråkratiska diktaturen av i dag utan att den ersätts av en ny socialistisk makt skulle förebåda en återgång till kapitalism med en katastrofal nedgång för ekonomi och kultur.¹²

Det är alltså fullkomligt fel att påstå att Trotskij skulle ha önskat ett nederlag för Sovjetunionen i andra världskriget såsom officiella sovjetiska skriftställare velat göra gällande. Trotskij hävdade tvärtom med eftertryck nödvändigheten av att försvara Sovjetunionen mot imperialistiska makter, även till priset av ett brott med en betydande del av sina amerikanska bundsförvanter i Socialist Workers Party, som vuxit till det viktigaste stödet för den nyligen grundade Fjärde Internationalen, efter nazisternas ockupation av det kontinentala Europa.

Trotskij gjorde dock en tydlig skillnad mellan försvaret av den sovjetiska staten gentemot den nazistiska aggressionen och stödet till den stalinistiska byråkratiska diktaturen. Långt ifrån att sammanfalla motsade dessa bägge ståndpunkter egentligen varandra eftersom den stalinistiska byråkratin utsatte Sovjetunionens ställning för ett hot i syfte att bibehålla sin egen ställning inom Sovjetunionen, vilket visades genom det vansinniga utplånandet av Röda Arméns högsta befäl och det avsiktliga sabotaget av revolutionära rörelser i världen. Där med bemödade sig både pro-stalinister inom Sovjetunionen och den anti-sovjetiska ultravänstern om att jämställa stödet till Stalin med försvaret av Sovjetunionen, de förstnämnda för att rättfärdiga sitt stöd till Stalin, de andra för att lägga locket på för sin flykt undan den nära förestående nazistiska aggressionen.

Trotskij visste mycket väl att revolutionära perspektiv hade små möjligheter att realiseras i en tid av nederlag för arbetarna, men han förväntade sig att kriget omedelbart skulle föra med sig en gigantisk revolutionär våg, i motsats till den misströstan som brett ut sig i hela den europeiska vänstern vars majoritet för årtionden framåt hade gett upp allt hopp om att arbetarklassen skulle kunna gå till revolutionär handling. Trotskij skrev att det Tusenårsrike

¹⁰ I dag erkänns detta allmänt av sovjetiska militärexperter.

¹¹ Se Léon Trotsky, *Défense du marxisme*, EDI, Paris 1972. [Se *Till marxismens försvar*, Bokförlaget Röda Rummet, Stockholm 1983. På marxistarkivet: [Till marxismens försvar – Red](#)]

¹² Trotsky, *la Révolution trahie*, s 253.

som Hitler utlovade inte skulle överleva ens tio år. Denna enastående förutsägelse, år 1939, har inte visat sig vara helt felaktig.

I motsats till alla de som trodde att nazisternas ockupation av deras land innebar slutet för arbetarrörelsen och den revolutionära rörelsen för årtionden eller t o m sekler framöver väntade sig Trotskij också att den nazistiska ockupationen skulle ge upphov till ett brett folkligt motstånd, som i sin tur skulle leda fram till revolutionära uppror.¹³

De europeiska trotskisterna var verkligen bland de allra första att gå med i motståndsrörelsen i det ockuperade Europa, medan kommunistpartierna väntade till den tyska invasionen av Sovjetunionen innan de gick in i motståndsrörelsen. Det var tiden då den stalinistiska propagandan rutinmässigt betecknade trotskisterna som ”Hitler-trotskister”

Trotskij hyste inga tvivel om det nazistiska Tysklands slutliga nederlag och USAs seger, åtminstone då det gällde konflikten mellan imperialistiska länder. Men faran kvarstod för att Sovjetunionen under tiden skulle träffas av ett dödligt slag och förstöras av det tyska anfallet, innan den nazistiska regimen slutgiltigt besegrats. Detta var nästan vad som inträffade. Ingen kan säga vad som skulle ha skett om den tyska invasionen inte hade fördröjts i sex veckor på grund av det italienska misslyckandet i Balkan-området och om vintern 1942 inte hade kommit så tidigt och blivit så hård.

Trotskij uppskattade stort den militära potential som den centraliserade planeringen hade möjliggjort och väntade sig att de sovjetiska massorna skulle resa sig till försvar av Sovjetunionen, och det rätteligen, enligt hans uppfattning. Men han fruktade att den stalinistiska byråkratin genom sin kriminella inkompetens skulle förstöra Sovjetunionens försvar. Och det var inte mycket som fattades för det. Naturligtvis hade inte den nazistiska dominansen varat för evigt, inte mer än i något annat ockuperat land, men privat ägande skulle ha återupprättats under tiden, precis som skedde i de ockuperade sovjetiska områdena. Den sovjetiska arbetarklassen skulle ha tryckts ännu längre tillbaka och tvingats börja om på nytt.

Byråkratins oväntade överlevnad

Detta för oss fram till Trotskijs verkliga misräkning: han trodde inte att den stalinistiska byråkratin skulle överleva kriget. Enligt Trotskijs förutsägelser, som han vid upprepade tillfällen gav uttryck för, skulle den störtas antingen av nazisternas invasion eller ett revolutionärt uppvaknande inom den sovjetiska arbetarklassen, vilket Trotskij givetvis önskade. Den stalinistiska byråkratin överlevde faktiskt inte bara kriget genom segern över Nazityskland, utan gick ur det stärkt i sin prestige och makt. Sovjetunionens seger i det ”Stora fosterländska kriget” utgjorde under årtionden den kanske främsta källan till den sovjetiska regeringens legitimitet. Trotskij skrev också att Sovjetunionen skulle komma att förstöras av imperialismen om inte världsrevolutionen vann mark; en annan av historien ogiltigförklarad förutsägelse.

Innan vi går igenom de teoretiska förvecklingarna kring dessa felaktiga prognoser, måst vi försöka uppskatta den verkliga vidden av det begångna misstaget. Ty en revolutionär våg kom verkligen under perioden 1943-49, efter krigsförstörelsen, som Trotskij förutspått. Flera segerrika revolutioner ägde rum under dessa år, de första sedan 1917: i Kina, Jugoslavien, Vietnam... Denna våg sköljde också över de centrala länderna. Strejkrörelsen nådde 1946 en historisk höjdpunkt i USA, 1948 i engelsktalande Kanada. Arbetarklassen i Storbritannien gjorde rent hus i valet 1945 och bildade sin första majoritets; regering. Kommunistpartierna i

¹³ Se Léon Trotsky, ”Manifeste de la IVe Internationale sur la guerre impérialiste et la revolution prolétarienne”, 23 maj 1940, *Oeuvres*, band 24, Institut Léon Trotsky, Paris 1987. [På svenska: [Fjärde internationalens manifest om det imperialistiska kriget och den proletära världsrevolutionen](#) – Red]

det kontinentala Europa befann sig på en höjdpunkt i fråga om inflytande tack vare det anseende man vunnit i motståndsrörelsen. Kort sagt, det rörde sig om en tydlig vridning åt vänster i hela den imperialistiska världen. Nationella uppror blossar upp i en rad koloniala länder: Algeriet, Madagaskar, Malaysia, Burma, Indonesien...

Trotskyj väntade sig att kriget till slut skulle leda till en koalition mellan kapitalistiska makter mot Sovjetunionen, som en följd av motsättningen mellan deras sociala system. Detta har också bekräftats i och med skapandet av NATO 1949. Pentagonakterna visar att det amerikanska högsta befälet från och med 1945 förberedde ett kärnvapenkrig mot Sovjetunionen. Men den politiska situationen vid denna tid medgav inte ett nytt krig, varken i världsskala eller i USA. Det förekom t ex demonstrationer i Europa där amerikanska GI krävde att bli förda hem. Det behövdes tid för att få den politiska pendeln att svänga åt höger igen, förbereda opinionen på ett nytt krig och fullborda de tekniska förberedelserna för ett kärnvapenkrig. Innan 1950 fanns t ex ingen möjlighet att från amerikanskt territorium bomba mål i Sovjetunionen.¹⁴

Den amerikanska regeringen trodde då att man skulle få njuta av ett kärnvapenmonopol under tio till femton år; man hade alltså inte bråttom. Men atomteknikens utveckling i Sovjetunionen visade sig gå mycket snabbare än vad man trott i USA och när slutligen alla nödvändiga villkor för att skapa ett läge för kärnvapenattack var uppfyllda, runt mitten av 50-talet, hade risken för en sovjetisk vedergällning med kärnvapen blivit omöjlig att bortse ifrån. Detta gav upphov till den terrorbalans som sedermera kom att prägla världspolitiken. Således hade Trotskijs påstående att endast en världsrevolution skulle kunna rädda Sovjetunionen från förstörelse en viss giltighet, eftersom efterkrigstidens revolutionära våg spelade en avgörande roll för Sovjetunionens möjlighet till en frist för att överleva kriget och efterkrigstidens stormar.

Men även den sovjetiska byråkratin lyckades rida ut stormen och fortleva under årtionden, i motsats till vad Trotskyj förutspått. Det som måste förklaras är den förhållandevis låga aktiviteten hos den sovjetiska arbetarklassen under efterkrigstiden, samtidigt som en revolutionär våg, i en eller annan skepnad, svepte över hela resten av planeten.

Ironiskt nog uppdagar Trotskijs skrivelser om fascismen hans egna misstag i frågan om Sovjetunionen. Trotskyj kände mycket väl till detta fastlagda historiska faktum: arbetarklassen i ett givet land kan behöva lång tid för att resa sig efter ett historiskt nederlag. Ofta krävs att en ny generation, som med friska krafter kan börja från noll utan att längre känna sig nedtyngd av det förflutna, stiger fram. Och generationsskiften kan ta årtionden. Ju djupare skadan är desto längre tid tar det för arbetarklassen att återvinna sitt självförtroende. Ett ständigt förtryck, censur och regeringskontroll av samtliga aktivitetsområden försvårar givetvis ytterligare detta förlopp.

Då ju Trotskyj såg allt detta i både det fascistiska Italiens och det francistiska Spaniens fall kan man förundras över att han inte kunde föreställa sig samma sak i Sovjetunionens: på denna punkt söker sig många till psykologiska förklaringar. Men Sovjetunionen var det första exemplet på en segerrik proletär revolution, och var så fortfarande 1940. Det fanns ingen historisk föregångare.

Trotskyj var övertygad om att de revolutionära traditionerna var levande i Sovjetunionen, även om de var begrävda i arbetarnas medvetande, och att de skulle leva upp på nytt vid första tillfälle. Egentligen underskattade han vidden av den sovjetiska arbetarklassens historiska nederlag och djupet av det stalinistiska förtrycket. Glasnost har uppdagat en mängd saker som

¹⁴ Se Michio Kaku, Daniel Axelrod, *To Win a Nuclear War; the Pentagon's Secret War Plans*, South End Press, Boston 1987.

hitintills varit okända och som visar sig överträffa Trotskijs värsta aningar. Detta är det yttersta skälet till att den sovjetiska arbetarklassens politiska återaktivering tog mycket längre tid i anspråk än vad Trotskij föreställde sig. Men nu är den på god väg.

Trotskijs "tredje hypotes"

Vissa kritiker har hävdad att byråkratins överlevnad hade ogiltigförklarat Trotskijs teori om den sovjetiska regimens obeständiga, bastard- och övergångsmässiga karaktär. Men denna fråga måste sättas in i sin rätta tidsram. Fyrtio eller femtio år motsvarar en ansevärd period i en människas liv, medan det är en ringa tid i mänsklighetens historia; och det är just detta det handlar om då vi talar om en övergång från ett samhällssystem till ett annat. Övergången från feodalism till kapitalism tog ungefär fyra århundraden t ex. Man kan inte förneka att övergången till socialism redan har tagit längre tid än vad Marx och Engels föreställde sig.

För riktighetens skull måste vi också notera att Trotskij faktiskt medgav möjligheten av byråkratins överlevnad för en viss tid som en tredje hypotes, mellan politisk revolution och kapitalistisk kontrarevolution, i följande ordalag:

Låt oss förutsätta att varken det revolutionära eller kontrarevolutionära partiet lyckas ta makten. Byråkratin kvarstår i statsledningen. Samhällsförhållandenas utveckling stannar inte av. Det är förstås otänkbart att byråkratin skulle avgå till förmån för socialistisk jämlikhet (...) Den måste oundvikligen söka stöd framgent i ägandeförhållandena (...) Byråkratins seger i denna avgörande sektor skulle skapa en ny ägandeklass. Omvänt skulle proletariats seger över byråkratin antyda den socialistiska revolutionens pånyttfödelse. Den tredje hypotesen för oss således tillbaka till de två första vi startade med för att uppnå större klarhet och enkelhet.¹⁵

Man kan säga att denna tredje hypotes, nämnd i förbigående i *Den förrådada revolutionen*, till slut blev verklighet, precis som de två varianter den förde oss tillbaka till... dock efter en viss tid. Och det är här Trotskijs misstag får oerhörda praktiska konsekvenser. Man kan inte fördröja den sovjetiska arbetarklassens politiska återaktivering utan att detta får betydande återverkningar på händelseutvecklingen i världen med hänsyn till Sovjetunionen och de kommunistiska partiernas nyckelroll i världspolitiken och den nådatid detta förde med sig för Moskva-byråkratin.

Dynamiken i Sovjetunionens utveckling

Detta leder oss till att behandla Sovjetunionens långfristiga utveckling, särskilt på det ekonomiska planet. Trotskij har skrivit förhållandevis sparsamt om denna fråga, eftersom han väntade sig att byråkratins öde skulle beseglas av det kommande kriget. Icke desto mindre finner man inslag av en mycket träffande analys i hans viktigaste arbeten i frågan om Sovjetunionen, framför allt i hans huvudsakliga verk härvidlag, *Den förrådada revolutionen*.

Trotskij betraktade den industriella tillväxten i Sovjetunionen efter 1928 som ett tecken på den centraliserade planeringens och det statliga ägandets progressiva karaktär, trots byråkratins dåliga förvaltning, i bjärt kontrast mot 30-talets kapitalistiska ekonomiska depression. Samtidigt var han medveten om motsättningen mellan byråkratisk kontroll och behovet av sovjetisk utveckling. Långt ifrån att beteckna det byråkratiska draget som en den sovjetiska utvecklingens barnsjukdom, förutbestämd att stegvis uttraderas allt eftersom Sovjetunionen utvecklas, menade han att det byråkratiska herraväldet skulle komma att bli en allt tyngre börda som till slut skulle kunna leda till en avstannande utveckling i Sovjetunionen, såvida inte den politiska revolutionen störtade det i tid.

¹⁵ Léon Trotsky, *la Révolution trahie*, s 256

Sovjetbyråkratins progressiva roll sammanfaller med den period, som man ägnade åt att införa de viktigaste elementen i den kapitalistiska tekniken i Sovjetunionen. Det grova arbetet med att låna, imitera, transplantera och inympa genomfördes på den grundval som revolutionen lagt (...) Men ju längre man går, desto mer hamnar ekonomin i problemet med kvaliteten, som glider byråkratin ur händerna likt en skugga (...) I en nationaliserad ekonomi kräver kvalitet en producenternas och konsumenternas demokrati, frihet att kritisera och ta initiativ – villkor, som är oförenliga med en totalitär regims fruktan, lögn och smicker.¹⁶

Den byråkratiserade centraliserade planeringen klarade alltså att av genomföra en snabb och omfattande industrialisering, och den kunde också, som Trotskij underströk, under pågående krig styra tillgångar på ett mycket effektivare sätt än en ekonomi bygd på privat ägande. Egentligen hade en omfattande tillväxt fortfarande framtiden för sig efter kriget, även om ett lands återuppbyggnad redan ägt rum. Men Sovjetunionen borde gå mot en intensiv tillväxt. Precis som Trotskij hade väntat sig, skulle det byråkratiska styret komma att visa sig bli en allt tyngre börda för den sovjetiska ekonomin, så till den grad att det nästan drog ner den i tillbakagång. Nu för tiden talar man faktiskt ofta om Brezjnev-tiden i Sovjetunionen som ”nedgångsåren”.

De sociala striderna i Sovjetunionen

Tvärtemot alla ”totalitarism”-teoretiker, som trodde allt var omöjligt att förändra i Sovjetunionen, trodde Trotskij att historiens lagar skulle komma att visa sig vara starkare än den starkaste av apparater, på så sätt att den sovjetiska byråkratin till slut skulle ställas inför en öppen kris som i sin tur i längden skulle omöjliggöra ett upprätthållande av status quo. Visserligen hade den sovjetiska byråkratin, av skäl vi redan nämnt, visat sig förmögen att behålla sitt herravälde mycket längre än vad Trotskij hade räknat med, men sanningens ögonblick närmar sig.

Självklart väntade sig Trotskij att byråkratin skulle gripa till alla till buds stående medel i försvaret av status quo, däri inbegripet det våldsammaste förtryck vid behov. Men hur skulle den reagera i händelse av en öppen kris som hotar dess makt? I motsättning till vissa snäva tolkningar av Trotskij's tänkande, både från anhängares och motståndares sida, utelöst inte Trotskij möjligheten att byråkratin i syfte att suga upp missnöjet skulle söka ombilda sig själv, under trycket underifrån. Men dessa försök skulle inte stabilisera byråkratins makt; de skulle bara ytterligare destabilisera den:

Det har emellertid mer än en gång hänt att en byråkratisk diktatur, som söker sin räddning i ’liberala’ reformer, endast försvagar sig själv.¹⁷

I väst har vi mer än en gång debatterat frågan om den sovjetiska byråkratins sociala natur; är den en klass eller ej? Denna debatt kan lätt falla i den terminologiska fällan, eftersom betydelsen av termen ”klass” beroende på sammanhanget den används i kan ändra innebörd. I kraft av sin marxistiskt klassistiska bildning vidhöll Trotskij att en klass var en stabil grupp vars kännetecken var dess gemensamma ställning i produktionsprocessen och genom ett gemensamt förhållande till produktionsmedlen, vilket den sovjetiska byråkratin saknade. Denna var således ingen klass utan en ”kast”, en term Trotskij hämtat från analyser av det traditionella indiska samhället.

Enligt Trotskij utgjorde byråkratins oförmåga att skapa sin egen klara ideologi ytterligare en bekräftelse på att det inte rörde sig om en klass i termens marxistiska betydelse. Medan den västeuropeiska borgarklassen öppet regerar i privategendomens namn, utan att se något behov av att dölja sin rikedom, regerar byråkratin officiellt i arbetarklassens namn och tvingas dölja

¹⁶ Ibid, ss 276-277

¹⁷ Ibid, s 288

sin lyxkonsumtion, samtidigt som den låtsas tillämpa jämställdhetsprinciper. Med andra ord finns en grundläggande överensstämmelse mellan den härskande ideologin och den härskande klassens intressen i väst medan det i öst, med hänseende till byråkratins privilegierade ställning, är tvärtom. Trotskij menade att den oerhörda motsättningen mellan den officiella ideologin och verkligheten utgjorde den yttersta materiella grunden för censuren och den stalinistiska historieförfalskningen.

Man kan diskutera skillnaden mellan byråkratisk kontroll och privat ägande, mellan klass och kast länge. Emellertid intresserar vi oss mer för den politiska och sociala dynamiken och särskilt för sociala gruppers förhållningssätt i en krissituation. De härskande ägarklasserna kan under normala omständigheter uppvisa den största oenighet och splittring, men rättar vanligen leden om dess makt över staten eller deras egendom verkligen hotas. Vi bortser från enstaka individer som sviker sin klass för att gå över till fienden, Marx och Engels t ex. Men de representerade ingen betydande andel av sin klass. Den grundläggande solidaritet borgarklassen uppvisar i situationer av historiskt mått utgör ett bevis på dess klasskaraktär.

På samma sätt har den sovjetiska byråkratin länge betraktats som totalitärt monolitisk. Det är sant att de mest knipsluga observatörerna för länge sedan påvisat existensen av olika fraktioner inom byråkratin, men lika lätt kan man identifiera olika fraktioner inom västvärldens borgarklass utan att detta på något sätt skulle ifrågasätta deras grundläggande klassenhet. Det Trotskij sade var emellertid att den sovjetiska byråkratin skulle splittras vid mötet med en verklig massrörelse mot sin makt, med olika flyglar som lierar sig med mot varandra stående krafter, å ena sidan småborgerligheten och pro-kapitalistiska krafter, å andra arbetarklassen och socialistiska krafter, medan centrister skulle kunna försöka hålla sig kvar i sadeln, pendlande mellan dessa bägge.

Avsaknaden av en trovärdig ”byråkratisk” ideologi får viktiga konsekvenser i ett sådant här läge. Den slående motsättningen mellan den officiella sanningen och verkligheten kan inte undgå att orsaka utbrott av folkligt missnöje i länderna i öst, så fort censuren och förtrycket släpper det minsta. Men detta föder också omedelbart en akut ideologisk kris inom byråkratin, som inte längre med den minsta trovärdighet kan utropa sig till arbetarklassens företrädare, inte ens inför sig själv; ideologier måste finna någon som tror på dem för att bli verkningsfulla. De enda två möjliga vägar ut ur denna ideologiska återvändsgränd som finns är att antingen erkänna regimens byråkratiska natur och sälla sig till arbetarklassen, eller att ge upp alla anspråk på att företräda den och i stället direkt övergå till den borgerliga prokapitalistiska ideologin, så som många gamla ”kommunister” i öst i dag gör med imponerande lätthet och snabbhet. Det är naturligtvis också fullt möjligt att under en tid fortsätta inom ramen för stigande politisk och ideologisk förvirring. Apropå den politiska revolutionens perspektiv skrev Trotskij följande:

Frågan om makterövrandet kommer att framträda som en praktisk fråga för det nya partiet först när det konsoliderat majoriteten av arbetarklassen kring sig. Under en så radikal förändring av styrkeförhållandena skulle byråkratin bli mer och mer isolerad, mer och mer splittrad. (...) När proletariatet skrider till handling, kommer den stalinistiska apparaten att bli hängande i luften. (...) Ett verkligt inbördeskrig kan uppstå, inte mellan den stalinistiska byråkratin och det återuppväckta proletariatet, utan mellan proletariatet och kontrarevolutionens aktiva krafter.¹⁸

Puddingbeviset

Dessa förutsägelser sätts nu på prov av den snabba politiseringen av de sovjetiska och östeuropeiska samhällena efter år av byråkratiskt förtryck. Efter att ha enats i den gemen-

¹⁸ Léon Trotsky, ”la IVE Internationale et l'URSS. La nature de classe de l'Etat soviétique”, 1 oktober 1933, *Oeuvres* band 2, Institut Léon Trotsky, Paris 1978, s 263. [på svenska: [Sovjetunionens klasskaraktär](#) – Red]

samma kampen kring demokratiska krav, utvecklas nu en rad politiska och sociala strömningar som alltmer fjärrar sig från varandra. Det är ännu för tidigt att göra en slutgiltig bedömning av dessa politiska och sociala strömningar i Sovjetunionen och Östeuropa för att kunna avgöra styrkeförhållandena dem emellan, som kan variera stort från ett land till ett annat. Men man kan helt klart urskilja pro-kapitalistiska strömningar, höger- eller t o m nyfascistiska strömningar i vissa extrema fall, eller, i motsatt hörn av den politiska kartan, demokratiska socialister för självförvaltning. Vissa kommunistpartier har formellt upplöst sig för att återuppstå kring en annorlunda plattform efter att ha tappat hela eller delar av sin reformistiska eller konservativa flygel. Striderna i Polen kring marknadsreformerna har givit upphov till en situation där det polska kommunistpartiet har delat av partiet på bägge sidor om barrikaderna.

Bildandet av icke-kommunistiska regeringar i olika östeuropeiska länder har också på nytt aktualiserat den klassiska marxistiska åtskillnaden mellan stat och regering. Nomenklaturan skulle kunna släppa kontrollen över regeringen under trycket av massorna, för att desto mer klamra sig fast vid sin kontroll av statsapparaten. Det är ingen slump om demokratirörelsen nu riktar sitt intresse mot ”avpolitisering” av armén och polisen samt utrensningen inom förvaltningen, d v s nomenklaturans kontroll av statsapparaten, och särskilt dess repressiva gren. Men även här möter massornas uppror sympati hos fotfolket och får t o m ett visst gensvar uppåt i hierarkin. Den militära apparaten är en del av byråkratin och utsätts för samma ideologiska och politiska kris.

Av allt detta drag jag slutsatsen att den ram inom vilken Trotskij gjorde sin analys av Sovjetunionen verkligen har bekräftats ett flertal gånger av händelseutvecklingen och visar sig i dag mycket användbar för förståelsen och tolkningen av den aktuella utvecklingen.

När det gäller min politiska slutsats: det hör i dag till god ton att betrakta socialismen som en parentes i mänsklighetens strävan efter en liberal demokrati och marknadsekonomi. Som jag ser det är det inte socialismens parentes som i dag är till ända, utan stalinismens.

Översättning: Chrichan Larsson

Översatt ur: *Quatrième Internationale*

Lästips – mer om Trotskij och stalinismen

Perry Anderson m fl: [Trotskij och stalinismen](#).

Daniel Bensaid: [Stalinism och bolsjevism](#)

Ernest Mandel: [Trotskism eller stalinism?](#)

Ernest Mandel: [Trotskij som alternativ](#)

Vadim Z Rogovin: [Bolsjevism, stalinism, trotskism](#)

Alain Trondeur: [Den förrådade revolutionen - Trotskijs analys av Sovjetunionen](#)